

تحلیل سیر ارتباط و تأثیر سیاست‌های حکومتی بر شهرسازی و نمای شهری خانه‌های تهران در دوره گذار^۱

سحر حاج محمدی، دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد ایران.

وحید احمدی*، استادیار گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

محسن طیبی، دانشیار گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

سیدمسلم سیدالحسینی، دانشیار گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

چکیده

Analysis of the relationship and impact of government policies on urban planning and urban appearance of Tehran houses during the transition

Abstract

Contemporary Iranian architecture and its Vicissitudes has always been discussed from different perspectives. Among different architecture style, transit or transfer period, has always been questioned due to sudden changes in architectural design. Considering the fact that many factors affect the design of architecture, in this article, tried to examine the relationship between the three factors of "governmental politics or rules", "urban planning" and "architecture, especially urban facade". The transit period is a historical period with a fluid and non-quantitative nature in the late Qajar and early Pahlavi period. It is also more difficult for a variety of reasons, including the power shift of kingdom and the lack of resources attributed to this period. Therefore, in order to present a comprehensive and inclusive research for each feature, the three periods of the late Qajar, transit and the first Pahlavi have been studied and the evolution of events and developments has been presented comprehensively. The research method is using a combined strategy of two interpretive-historical methods in the position of the main method and case study in the position of the complementary method. It is the city of Tehran, which centrality capital in all three periods has been considered as the area of this study. The focus of this research is on the urban facade of residential houses. An urban facade is the architecture façade view that can be seen from the urban space or the street and alley. Analyses and Interpretation of the urban facade evolution and reading its relationship with urban planning and governmental politics has been identified as the purpose of this study, which indicates the existence of a significant relationship between these factors.

Keywords: transit or transfer period, architecture, urban facade, urban planning, governmental politic, Residential Building.

معماری معاصر ایران و فراز و نشیب‌های آن همواره از منظرهای مختلفی مورد بحث و بررسی واقع شده است. در این میان معماری دوره گذار یا انتقال به دلیل تغییرات ناگهانی در طراحی معماری همواره مورد پرسش قرار گرفته است. با توجه به این که عوامل بسیاری بر طراحی معماری تأثیرگذار است در این مقاله سعی در بررسی تخصصی سیر ارتباط و نحوه تأثیرگذاری میان سه عامل «سیاست»، «شهرسازی» و «معماری خصوصاً نمای شهری» شده است. دوره گذار به عنوان دوره تاریخی با ماهیت سیال و غیرکمی در بازه زمانی اواخر دوره قاجار و اوایل پهلوی است. همچنین به دلایل مختلفی از جمله تغییر و انتقال قدرت حاکمیت سیاسی و کمبود منابع متناسب به این دوره دشوارتر است. بنابراین برای ارائه پژوهش جامع و شامل برای هر شاخصه سه دوره اواخر قاجار، گذار و پهلوی اول مورد بررسی قرار گرفته و سیر تکاملی رویدادها و تحولات به صورت جامع ارائه شده است. روش انجام پژوهش با استفاده از راهبرد ترکیبی دو روش تفسیری- تاریخی در جایگاه روش اصلی و پژوهش موردی در جایگاه روش مکمل است. شهر تهران است که به دلیل مرکزیت آن در هر سه دوره به عنوان محدوده مورد پژوهش در نظر گرفته شده است. مرکزیت توجه این پژوهش بر روی نمای شهری خانه‌های مسکونی قرار گرفته است. منظور از نمای شهری، نمایی است که از فضای شهری یا کوچه و خیابان قابل مشاهده باشد. تفسیر سیر تحول عنصر نمای شهری و خوانش ارتباط آن با شهرسازی و سیاست حکومتی به عنوان هدف این پژوهش تعیین شده که نشان از وجود ارتباطی قابل توجه میان این شاخصه‌ها دارد.

واژگان کلیدی: دوره انتقال یا گذار، معماری، نمای شهری، شهرسازی، سیاست‌های حکومتی، معماری مسکونی.

۱- این مقاله برگرفته از رساله دکتری معماری سحر حاج محمدی تحت عنوان خوانش عوامل مؤثر بر تحول نمای بناهای مسکونی تهران در دوران انتقال است که به راهنمایی دکتر وحید احمدی و دکتر محسن طیبی و مشاوره دکتر سیدمسلم سیدالحسینی در دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد در حال انجام است.

* نویسنده مسئول Vahid ahmadi@mshdiau.ac.ir

۱- مقدمه

تقابل اصلی صورت گرفته، تقابل میان سنت و تجدد در جامعه بود (حبیبی و اهری، ۱۳۸۷، ۲۳۵).

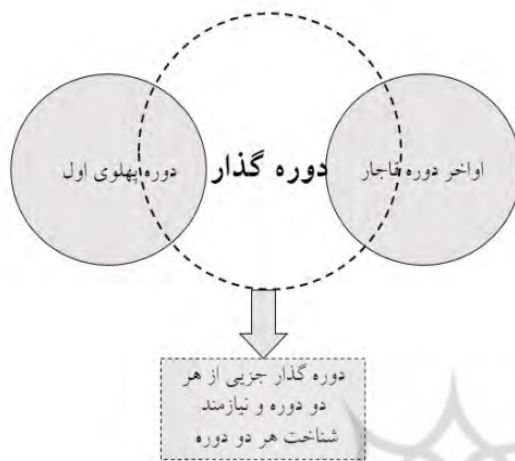
نمود معماری اوج گرفتن این تغییرات و تبدیل شدن آن به تقابل یا تضاد در دوره پهلوی اول، پدید آمد. در این زمان نمای خانه‌های مسکونی به‌طور کامل از حالت درون‌گرایی خود فاصله گرفته و تبدیل به عنصر کاملاً برون‌گرا شد. نتایج بررسی‌ها نشان‌دهنده جلوه‌هایی متنوع، متغیر و گاه ترکیبی از ارزش‌های بومی و باورهای غربی حاکم بر معماری است که دلالت بر حرکت از سنت به سمت مدرنیته دارد (نیستانی و هم کاران، ۱۳۸۹). با توجه به موارد ذکر شده، نمای خانه‌های مسکونی به‌عنوان مهم‌ترین عنصر ظاهری معماری که از تحولات صورت گرفته تأثیر پذیرفته، می‌تواند به‌عنوان یک شاخص مهم در زمینه تغییرات صورت پذیرفته، سیر و علل آن، مورد بررسی قرار گیرد. این پژوهش نه به‌عنوان بررسی یک تغییر سبک معماری، بلکه به‌عنوان بررسی یک تضاد و تقابل در معماری ایران دارای اهمیت و ارزش است. اهمیت بررسی این موضوع به‌دلیل ایجاد نگرش کاملاً مخالف (دارای تقابل) و تغییر خانه‌های درون‌گرای قاجار به خانه‌های برون‌گرا و متفاوت پهلوی است و نیاز است این مسئله از زوایای مختلفی مورد بررسی قرار گیرد. مشخصاً این تغییر یا در لفظ دقیق‌تر تقابل رویداده شامل بازه وسیعی از تغییرات در زمینه‌های مختلفی مانند سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، مذهبی است. با این وجود تمرکز این پژوهش بر روی دو عامل تغییرات «شهرسازی» به‌عنوان کالبد معماری و تغییرات «سیاسی» قرار گرفته است. معماری نیز دارای اجزای متعددی است که بررسی تمامی عوامل آن در قالب یک پژوهش امکان‌پذیر نیست. به همین علت عنصر اصلی ربط دهنده معماری و شهرسازی یعنی نمای شهری به‌عنوان متغیر اصلی مدنظر قرار گرفته است. بنابراین افق بررسی این پژوهش به بازشناسی ارتباط میان «شهرسازی و سیاست‌های ساخت شهر» به‌عنوان ظرف طراحی و «عنصر نمای خارجی در معماری مسکونی» به‌عنوان مظهر اختصاص یافته است. همان‌طور که پیش از این بیان شد، حدود بررسی این پژوهش تنها شامل نمای شهری خانه‌های مسکونی است که دارای شرایط به‌خصوصی است که در ادامه به توضیح مفصل آن پرداخته شده است.

همچنین علت انتخاب شهر تهران شهری مهم، کلیدی و بستر مورد بررسی، مرکزیت سیاسی آن در حکومت قاجار

معماری و تغییرات آن همواره به‌عنوان یک جریان و سیر تحول مورد نقد و بررسی می‌گیرد. نقاط عطف این تغییرات از اهمیت دوچندان برخوردار هستند. معماری دوران گذار یا انتقال به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نقاط عطف معماری همواره مدنظر پژوهشگران و نظریه‌پردازان این رشته قرار گرفته است. معماری یک پدیده فرهنگی تأثیرگذار و تأثیرپذیر از عوامل بسیاری است. از جمله مهم‌ترین شاخصه‌های تأثیرگذار بر تغییرات معماری، می‌توان به ظرف معماری یا شهرسازی در هر دوره اشاره کرد. در حقیقت امر بررسی تغییر و سیر تحول معماری بدون شناخت زمینه آن، امری ناقص و غیرممکن به نظر می‌رسد که به‌عنوان نقیصه مهم در برخی پژوهش‌های مرتبط یافت می‌شود.

طبق نظر اندیشمندی همچون فلامکی: «شناخت صورت هر موجودیت برای راه یافتن به ذات آن لازم است. یک اثر معماری بی شناخت بستر و فرهنگ آن به‌درستی بازشناسی نمی‌شود. همان‌طور که در زبان دیگر هنرها همچون موسیقی نیز برای شناخت آن باید به محیط توجه نمود. در غیر این صورت آن اثر مانند یک اثر تکنوازی دریافت می‌شود و شناخت ابعاد آن امکان‌پذیر نیست.» (فلامکی، ۱۳۹۱، ۷۲ و ۳۲۳) شهر تهران به‌عنوان پایتخت ایران در ابتدای دوره قاجار، چه از نظر کالبدی و چه از نظر فرهنگی از ساختاری سنتی برخوردار بود؛ بدین معنی که مراسم، مشاغل، روابط اجتماعی، فرم لباس، نوع وسایل حمل‌ونقل، بافت شهر، ساخت‌وساز شهری و غیره کاملاً حال و هوایی سنتی داشت و با دوره‌های پیش از خود، چندان فرقی نمی‌کرد (قبادیان، ۱۳۸۳، ۶۳). در ادامه سیر تاریخی و در پی تغییرات چشمگیر نظر حاکمان وقت و تغییرات شکل گرفته در ساختار ارزش‌ها و سنت‌های حاکم بر جامعه، ارزش‌های ذکر شده تا حدود زیادی رنگ باخت و گرایش‌های تجدطلبانه و فرهنگ نوگرایانه برگرفته از غرب جایگزین ارزش‌های سنتی جامعه شد. این تغییرات به‌وضوح در شهرسازی سنتی شهر تهران رخ نمایاند. در ادامه اوج گرفتن تغییرات بیان شده، قرارگیری در شرایط تاریخی خاص دوره و دیگر عوامل سیاسی همچون ناکارآمدی حاکمان وقت، جنگ و آشوب‌های پیش‌آمده و دست‌درازی دولت‌های خارجی موجب تشدید تحولات به وجود آمده شد؛ به‌طوری‌که از مرز تحول عبور کرده و به تقابل با ارزش‌های پیشین پرداخت. مهم‌ترین

رویداده در دوره‌گذار دست‌یافت و ابهام موجود در این دوره در شاخصه‌های موردبررسی کاهش می‌یابد. برای تعریف بهتر این دوره و شاخصه‌های آن بازه تاریخی متناسب ارائه خواهد شد که در قسمت دوره‌گذار از منظر تاریخی ارائه خواهد شد.

تصویر ۱. نحوه بررسی دوره‌گذار در تمامی شاخصه‌ها و متغیرهای موردبررسی (مأخذ: نگارندگان).

۱-۱-۲. تعریف دوره انتقال یا دوره‌گذار

در این پژوهش منظور از دوره انتقال یا گذار دوره‌ای است که به‌نوعی معماری و متعلقات آن دارای جابجایی و انتقال، نه در راستای سیر پیشین خود، بلکه در یک‌جهت و سمت‌وسوی جدید و حتی مخالف با جهت قبلی خود گام برداشته است. در ادامه معانی لغوی برای هر دو واژه انتقال و گذار مطابق بالغت نامه‌های رایج زبان فارسی بیان شده است.

انتقال در لغتنامه دهخدا به معنی از جایی به جایی رفتن و نقل مکان نمودن و در فرهنگ فارسی عمید به معنی برگشتن از حالی به حال دیگر، منقلب شدن، دگرگون شدن، دگرگون شدن اوضاع و جابه‌جا شدن آمده است. در برخی نوشته‌ها واژه انتقال برای معماری اواخر دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی بکار گرفته شده و علت آن توجه به ماهیت و درمجموع صفات انتقالی بوده است. باین‌وجود علاوه بر دارا بودن خصوصیات انتقالی، از نظر خصوصیات معماری بسیاری از بناها دارای خصوصیات ساختاری و مفهومی کاملاً متفاوت از بناهای سنتی دوره قاجار بوده‌اند (سلطان‌زاده، ۱۳۷۳). به این دلیل انتقال نمی‌تواند واژه‌ای مناسب برای رساندن معنای کامل ماهیت دوره موردبررسی باشد.

و پهلوی است. ارتباط نزدیک و مستقیم شهر تهران با شاخصه سیاست و تمرکز قدرت در این شهر با عنوان پایتخت، باعث ایجاد بستری مطلوب برای بررسی و کشف پاسخی درخور پژوهش حاضر است. بنابراین با توجه به اجتماع شاخصه‌هایی مانند قدرت، سیاست و حکومت در این شهر خوانش بهتری از دریافت ارتباطات زمینه‌ای میان شهرسازی، معماری (خاصه عنصر نما) و سیاست صورت خواهد پذیرفت. همچنین منظور از شاخصه سیاست موردبررسی، سیاست‌های حکومتی پادشاهان وقت یا سیاست متناسب به حاکمیت وقت ایران است. دوره‌گذار به‌عنوان یک دوره مستقل دارای حیثیت و ویژگی خاص نیست و برای مدون شدن و بررسی سیر تغییر نیاز است همواره دو دوره اواخر قاجار و اوایل پهلوی نیز موردبررسی قرار گیرد. جالب آن‌که هر دو این سبک‌ها به‌نوعی وامدار بعضی نگرش‌های معماری غیر ایرانی هستند. هدف از این پژوهش دریافت پاسخی درخور برای سؤالات ذیل خواهد بود:

- سیر ارتباط تأثیرگذاری شاخصه سیاست بر شهرسازی در دوره انتقال یا گذار به چه صورت بوده است؟
- سیر ارتباط تأثیرگذاری شاخصه سیاست بر کلیت کالبد معماری و به‌صورت ویژه عنصر نمای شهری به‌عنوان وجه مشترک میان معماری و شهرسازی در دوره انتقال یا گذار به چه صورت بوده است؟
- در صورت پذیرش این فرضیه که تاریخ و معماری دارای سیر تحول خطی و پیوسته است امکان دریافت پاسخ برای سؤالات مطرح شده ممکن است. به عبارت بهتر به‌دلیل وجود نداشتن شناخت کافی از دوره‌گذار، با بررسی عوامل و تحولات سیاسی، معماری و شهرسازی قبل و بعد این دوره، به نتایج صحیح از تغییرات صورت گرفته در دوره‌گذار دست خواهیم یافت.

۲- مبانی نظری تحقیق

۱-۲. دوره انتقال یا گذار

دوره‌گذار دارای ماهیت سیال است؛ نقطه ابتدا و انتها ندارد و به بیان بهتر دارای ماهیت مطلق وجودی نیست و تنها دارای ماهیت معنوی است. بنابراین نیاز است برای بررسی هر شاخصه اعم از شهرسازی، معماری و سیاست، هر دو دوره اواخر قاجار و پهلوی اول بررسی شده و اتفاقات رویداده میان این دو دوره به‌عنوان دوره‌گذار در نظر گرفته شود. همچنین با شناخت کامل دوره قبل و بعد می‌توان به پاسخ دقیق‌تر و کامل‌تری از اتفاق

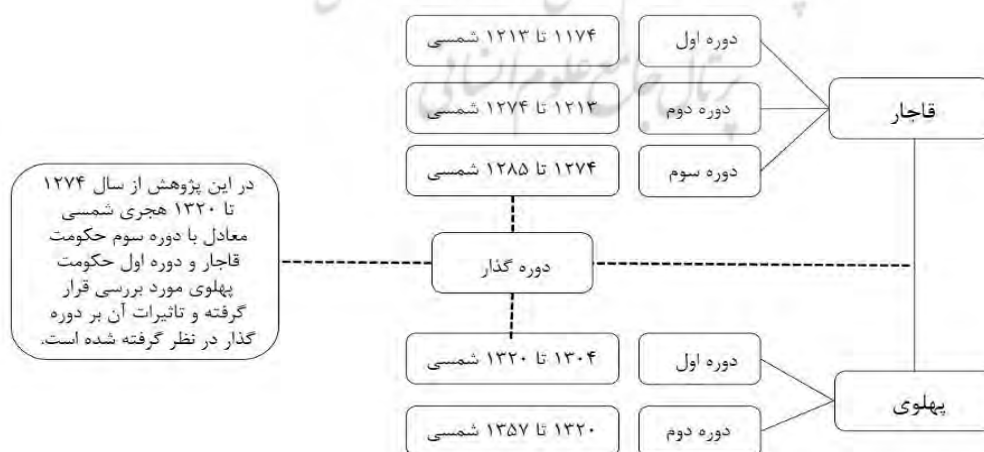
۲-۱-۲. دوره گذار از منظر سیاسی

همان‌طور که مشخص است این دوره به دلیل تغییر حاکمیت و سلطنت از ثبات لازم برای بررسی برخوردار نیست. برای شناخت جامع و کامل رویدادهای سیاسی این دوره، طبق اصل بیان‌شده به بررسی اواخر دوره قاجار و دوره بعدازآن یعنی دوره پهلوی اول پرداخته می‌شود. به صورت کلی پژوهش‌های انجام‌شده از منظر سیاسی دوره گذار توسط مدنی پور، ۱۳۸۱ با عنوان "تهران، ظهور یک کلان‌شهر" و عدل و اورکار، ۱۳۷۵ با عنوان "تهران پایتخت ۲۰۰ ساله" و حبیبی، هوکار، ۱۳۸۴ با عنوان "اطلس کلان‌شهر تهران" و حبیبی و خادم‌زاده، ۱۳۹۲ با عنوان "طبقه‌بندی تاریخ معماری و شهرسازی در ایران" و رساله دکتری سلیمی، ۱۳۹۲ با عنوان "ساختار قدرتی سیاسی در عصر پهلوی اول" و حبیبی و اهری، ۱۳۸۷ با عنوان "لاله‌زار عرصه تفرج از باغ تا خیابان (شکل‌گیری خیابان به شکل اروپایی در دوره ناصرالدین‌شاه) و معتمدی، ۱۳۸۱ با عنوان "جغرافیای تاریخی تهران" و آبراهامیان، ۱۳۷۷ با عنوان "ایران بین دو انقلاب" انجام‌شده است. با بررسی و جمع‌بندی پژوهش‌های فوق و همچنین مدارک ثبتی موجود در میراث فرهنگی از اتفاقات و رویدادهای سیاسی دوره مذکور جدولی شامل مشروح وقایع مهم رویداده حاصل شده که در ادامه ارائه شده است.

گذار در لغتنامه دهخدا از مصدر گذاشتن به معنی عبور و گذشتن و در فرهنگ عمید به معنی عبور، مرور، گذاشتن و یا گذشتن از چیزی عنوان شده است. مفهوم واژه گذار همخوانی کامل‌تری نسبت به واژه انتقال دارد؛ به این عنوان که معماری دوره قاجار و درون‌گرایی با ورود به دوره گذار در گذشته و معماری ایران از آن عبور کرده و به برون‌گرایی دوره پهلوی رسیده است.

بنابراین به دلیل تغییر رویکرد کلی و اختلاف زیاد در معماری این دوره با معماری ایرانی مفاهیم آن، محققان بسیاری این دوره را گذار از معماری ایرانی دانسته‌اند که با واژه انتخاب‌شده همخوانی معنایی بهتری دارد (ابراهیمی و اسلامی، ۱۳۸۹). دوره گذار از منظر تاریخی به صورت کلی طبق تعریف ارائه‌شده از دوره گذار این مفهوم بیش از آن که یک مفهوم عینی و ملموس دقیق زمانی باشد، شامل یک بازه زمانی سیال برای ایجاد تغییر بزرگ در شاخصه‌های مختلف از جمله معماری و شهرسازی است. بدین منظور مانند دوره قاجار و پهلوی دارای تاریخ شروع و پایان نیست و نیاز به تعریف محدوده برای بررسی راحت‌تر این مفهوم سیال تاریخی است. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته، بر طبق نظر نگارندگان این پژوهش و موارد مشابه، دوره گذار از منظر تاریخی را معادل با بازه زمانی دوره سوم حکومت قاجار تا دهه اول پهلوی در نظر گرفته شده است.

لازم به ذکر است با توجه به مفهوم سیال دوره گذار در تمامی بررسی‌های مرتبط با این مفهوم، بازه تاریخی معادل و در نظر گرفته شده مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

تصویر ۲. تعیین بازه دوره گذار در پژوهش (مأخذ: نگارندگان).

۱- سازمان اسناد ملی ایران، اعلان بلدیة تهران درباره نحوه ساخت خیابان‌ها و دکان‌ها، سال ۱۳۱۳ شمسی، شماره ۳۱۱۱۴-۲.

جدول ۱. مهم‌ترین رویدادهای سیاسی دوره‌گذار و قبل و بعداز آن در یک نگاه (مأخذ: نگارندگان).

دوره	تغییرات سیاسی	تأثیرات معماری و شهرسازی	توضیحات
قاجار	فتحعلی شاه	افزایش کمی ساخت‌وساز	- ایجاد خندق در اطراف شهر - تهیه نخستین نقشه تهران توسط سروان ناسوک و تولید ساختمان‌ها و محل‌های تازه
	محمدشاه	ادامه روند قبلی	- ساخت‌وساز با ایجاد چند محله جدید ادامه می‌یابد. - گسترش شهر از سمت شمال شرقی
گذار یا انتقال	ناصرالدین شاه	- زوال برج و بارو و امنیت شهری - آغاز اقدامات اصلاح‌طلبانه امیرکبیر و در ادامه، سفرهای ناصرالدین شاه به فرنگ، زمینه‌ساز اصلاح ساختار شهر و دست زدن به گسترش شهر از سوی وی شد. - اتصال شهر به دروازه‌ها و ایجاد نقشه جدید (حضور خیابان‌کشی‌های جدید طبق مدل اروپایی)	- به‌دلیل سفرهای بسیار او به فرنگ خزانه خالی شده و شهر در امنیت ضعیفی به سر می‌برد. - نقشه جدید توسعه شهر تهران توسط شاگردان مدرسه دارالفنون (تحت سرپرستی عبدالغفار نجم الملک) - طرح توسعه شهر و استحکام زیربناها ریخته می‌شود.
	مظفردین شاه	- ضعف در اقدامات عمرانی - به‌دلیل اوضاع نابسامان جامعه و مشکلات داخلی و خارجی صحبت از عمران و آبادی معنا نداشت.	- دین‌های بسیار به دو دولت روسیه و انگلیس و خالی بودن خزانه - مظاهری از تمدن جدید غربی مثل تلفن، اتومبیل، صنعت چاپ برای اولین بار به ایران آمد. - ترجمه کتب روشنگر بیشتر شد. انتشار روزنامه‌ها فزونی یافت و درنهایت منجر به انقلاب مشروطه گردید.
	محمدعلی شاه	- عاری از هر اقدام اصلاحی شهری	- جنگ داخلی و شورش
	احمدشاه	- عاری از هر اقدام اصلاحی شهری	- شروع جنگ جهانی اول و کشاندن آن به خاک ایران باوجود بی‌طرفی و گرانی، قحطی، ناامنی و...
پهلوی اول	سید ضیاءالدین طباطبایی	- دوره‌ای مملو از خدمات نمایشی و فارغ از عمران شهری و معماری قابل توجه (سنگ بنای شهرداری نوین نهاده شد)	-سیم‌کشی خیابان لاله‌زار و روشن شدن چراغ‌برق و احداث عمارت جدید شهرداری، کنترل بهداشت مردم پایتخت، رنگ‌آمیزی درودیوار پایتخت، حذف نوشته‌های لاتین از درودیوار شهر
	رضاخان	شروع بازسازی کشور	تشکیل حکومت بر سه‌پایه ارتش جدید، بوروکراسی دولتی و حمایت دربار

۳-۲. شهرسازی در دوره گذار

همان‌گونه که پیش‌ازین نیز بیان شد، دوره گذار شامل اواخر دوره گذار و اوایل دوره پهلوی است و برای شناخت آن نیاز است این دو دوره مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و از راه تفسیر و تطبیق آن‌ها به شناسایی شهرسازی دوره گذار و شاخصه‌های آن پرداخته شود.

۳-۲-۱. شهرسازی در اواخر دوره قاجار

تغییر سیستم فکری شهرسازی و تقلید از غرب سبب ایجاد مجموعه‌ای از تغییرات شامل؛ تغییر مفهوم عنصر خیابان و تعریف مفهوم جدید برای عنصر میدان بود. میدان نقش جهان اصفهان نمونه‌ای از طراحی میدان موفق شهری در دوره صفوی است که شامل فضاهای زیستی، فضا گردمایی و همراه با بدنه بازار و مسجد است که به صورت کلی کاربری‌های همخوان و مرتبط با احوالات روزمره مردم در اطراف آن شکل گرفته است. در ادامه میدان‌های ساخته شده در دوره قاجار دارای تفاوت‌های عمیق معنایی و عملکردی نسبت به دوره‌های قبلی خود هستند. برای درک بهتر میزان تفاوت عنصر میدان در شهرسازی دوره صفوی و قاجار، در ادامه میدان توپخانه به عنوان نمونه‌ای از میدان‌های دوره قاجار مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

عنصر خیابان نیز مانند میدان دارای تفاوت‌های معنایی و ظاهری شده است. در شهرسازی دوره صفوی و پیش از آن، خیابان به عنوان عنصری که عملکرد آن صرفاً برای انتقال از مکانی به مکان دیگر است، در نظر گرفته می‌شود. در ادامه و با گذشت زمان خیابان به عنوان مفهومی وام گرفته از سیستم شهرسازی اروپایی (فرانسوی) پدید آمد که دارای عملکرد است و ماحصل تولد سبکی جدید در شهرسازی ایران بانام معماری خیابانی است (خسروی و افشار اصل، ۱۳۷۷). با ایجاد رویکرد تقلید از غرب در انتهای دوره قاجار، پس از تغییر فضاهای شهری، بافت مسکونی نیز شروع به تغییر نمود.

حجم عمده معماری در بافت‌های مسکونی به صورت معماری سنتی درون گراست و علت آن بافت ارگانیک شهرسازی است که در ادامه شروع به تغییر می‌نماید. همان‌طور که از تصویر ۴ مشخص است، با وجود تغییرات اساسی دو عنصر میدان و خیابان، حجم عمده بافت شامل؛ محلات، کوچه‌ها و خانه‌ها هنوز دارای ساختار ارگانیک و طراحی سنتی ایرانی هستند. طراحی کوچه و گذر دارای حریم و سلسله مراتب است و مفهوم آن هنوز به صورت عنصر اتصال دهنده باقی مانده است. تصویر شماره ۳ وجود حریم برای کوچه به عنوان

عنصر اتصال دهنده در محله عودلاجان تهران را نمایش داده شده است. همان‌گونه که از تصویر مشخص است معماری سنتی بافت ارگانیک به صورت درون گراست و نمای شهری خانه‌ها تنها شامل سر در ورودی است که در قسمت نمای شهری به تفضیل ارائه خواهد شد.

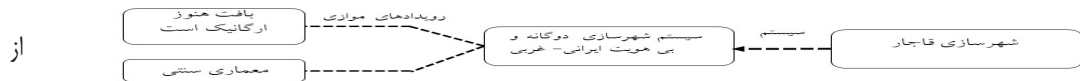

تصویر ۳. محله عود لاجان تهران، نمونه طراحی کوچه با حریم مشخص در دوره قاجار و ساختمان‌های مسکونی بدون نمای شهری (مأخذ: URL^۱).

از مهم‌ترین دلایل به وجود آمدن این سبک، مصادف بودن ورود اتومبیل به ایران در آن دوره است. این سبک تا انتهای دوره قاجار ادامه داشته و در پهلوی نیز ادامه یافت (رسید) خسروی و افشار اصل، (۱۳۷۷). بنابراین تغییرات شهری یعنی هم تغییرات شهرسازی و هم تغییرات معماری (بدنه معماری یا نمای شهری) باعث به وجود آمدن سبکی بانام معماری خیابانی در اواخر دوره قاجار شد.

میدان توپخانه تهران در ادامه گسترش شهر در دوره دوم حکومت قاجار، حکومت ناصرالدین شاه، بنا شده است. همان‌طور که در شکل ۵ نیز مشخص است، از فضای این میدان با وجود حجره و دیگر کاربری‌ها به عنوان فضای زنده و خاطره ساز شهری یاد نمی‌شود. اساساً کاربری و نحوه حضور کاربران دارای تغییرات واضح و مشخصی است و از کیفیت میدان به عنوان یک فضای شهری کاسته شده است. در نهایت تمامی تغییرات ایجاد شده در شهرسازی کالبد شهری، عناصر و مفاهیم آن‌ها به شاخصه سیاست ارجاع داده می‌شود. علت این امر تصمیم حاکمیت وقت؛ شاه و افراد منتسب به سیاست و حکومت در بهره‌گیری از سیستم شهرسازی غربی پس از دیدار از فرنگ و سعی در تقلید بدون فکر و پیش‌زمینه از غرب است. همچنین رفت‌وآمد رجال

۱ - مأخذ: سایت اینترنتی سفرستان، ذکر شده در قسمت وبسایت اینترنتی مراجع.

تصویر ۴. خلاصه ویژگی‌های شهرسازی اواخر دوره قاجار تهران و رویدادهایی موازی با آن (مأخذ: نگارندگان).

منظر شهرسازی ایران، از دوره پهلوی به‌عنوان یکی از دوره‌های موفق ایران یاد نمی‌شود، با این وجود همخوانی بیشتری در بستر کلی شهر اعم از شهرسازی و معماری وجود داشته است.

به اروپا و هیئت حاکمیت و مستشاران آن‌ها نیز مزید بر علت شده و باعث توأم روند شیفتگی و تحولات رویداده در زمینه معماری و شهرسازی شده است. روند این تحولات در زمینه سیاسی و در ادامه آن شهرسازی و معماری شده است.

تصویر ۶. خلاصه ویژگی‌های شهرسازی دوره پهلوی اول تهران و رویدادهایی موازی با آن (مأخذ: نگارندگان).

به جهت مقایسه منصفانه شاخصه سیاست و تأثیر آن بر شهرسازی، مجدداً دو عنصر خیابان و میدان در شهرسازی پهلوی اول مورد بررسی قرار می‌گیرد. با توجه به این که در دوره اواخر قاجار میدان توپخانه به‌عنوان نمونه موردی رصد تغییرات، مورد بررسی قرار گرفت در این دوره نیز به بررسی همان میدان در دوره پهلوی اول پرداخته شده است.

تصویر ۵. تصویر میدان توپخانه (مأخذ: آقایی سربرزه، شوشتری و رودسری، ۱۳۹۳، ۱۲۴).

۲-۳-۲. شهرسازی در دوره پهلوی اول

تهران این دوره مستقیماً از کشورهای پیشرفته تبعیت می‌کند. اگر در دوره‌های قبلی شهرسازی، طراحی به فضای شهری معطوف بود و بافت شهری ارگانیک همچنان به زندگی خود ادامه می‌داد، قوانین ساختمان‌سازی طرح جامع تهران، الگوی جدیدی را به وجود آورد که ارتباط چندانی با گونه‌های ساختمانی متداول در تهران نداشت و بافت درونی شهر را نیز تحت تأثیر قرار داد. " (میر مقتدایی و طالبی، ۱۳۸۵)

بنابراین در زمینه تغییر هویت شهری در دوره پهلوی، به عبارت ساده‌تر می‌توان بیان کرد که تغییرات شهرسازی در اواخر دوره قاجار شامل تحول بستر شهری و تغییرات شهرسازی در دوره پهلوی اول، شامل تحولات عمیق‌تر شهرسازی و معماری به‌صورت توأم آن بوده است.

همان‌طور که از تصویر ۷ مشخص است، در ادامه تغییرات ایجاد شده در اواخر قاجار، کاربری‌ها و روابط جدیدی به طراحی میدان اضافه شده است. الگوهای گذشته طراحی میدان تغییر یافته و روابط و عناصر جدیدی به وجود آمده است. از نظر عرض و طول محدوده و شکل ثابت مانده است. وجود طراحی منظر و قرار مسیرهای مشخص ورود پیاده و سواره از نقطه‌های شاخص طراحی جدید میدان در دوره پهلوی اول است. به دلیل استفاده بیشتر از خودرو در این دوره، خیابان‌های سواره‌رو با عرض بیشتر طراحی شده است؛ به گونه‌ای که کلیه مسیرهای منتهی به میدان پهن‌تر شده و به‌صورت خیابان‌های سواره‌رو تغییر شکل داده است. کاربری و حتی معماری ساختمان‌ها اطراف میدان توپخانه نیز با تقلید از معماری غربی، شکل گرفته است. کاربری‌های جدید شامل؛ ساختمان شهرداری و دو ساختمان دیگر با

۱ - این تصویر از جلد اول کتاب "عکس‌هایی از تهران قدیم و نگاه تطبیقی به تهران قدیم و امروز" نگارش شده توسط مجتبی آقایی سربرزه، سید محمدجواد شوشتری و بهمن بزرگی نژاد برداشت شده است.

تصویر ۷. پرسپکتیو شکل جدید میدان توپخانه در دهه اول دوره پهلوی اول (مأخذ: آقای سربرزه، شوشتری و رودسری، ۱۳۹۳، ۱۲۶).

۲-۴. معماری در دوره گذار

مهم‌ترین ویژگی دوره تاریخی گذار، رویارویی سنت و تجدد است؛ همان عاملی که باعث برون‌گرایی یک‌باره کالبد خانه مسکونی ایران و تقابل معماری دو دوره متوالی شده است. دوره‌گذار متناسب با انتهای‌ترین دوره قاجار و ابتدای دوره پهلوی در نظر گرفته شده است. برای پدید آمدن این نگرش و تغییر شگرف ایجاد شده در معماری باید به دوره‌های پیش‌ازین مراجعه و بررسی نمود. در ادامه روند بررسی، دو دوره ذکر شده مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و از راه تفسیر و تطبیق آن‌ها به شناسایی معماری دوره‌گذار و شاخصه‌های آن پرداخته شود.

۲-۴-۱. معماری در اواخر دوره قاجار

تغییرات صورت پذیرفته در بسیاری از پژوهش‌ها در این دوره با واژه «شبه مدرنیسم» عنوان شده است. از جمله این موارد می‌توان به پژوهش انجام شده توسط بانی مسعود «شبه مدرنیسم شکل گرفته در ایران، تقلیدی جاهلانه و نسنجیده از نظریه‌ها، روش‌ها، فنون و آرمان‌های تجربه‌شده کشورهای غربی» اشاره کرد. ظهور این پدیده در کشورهای عقب‌مانده از آن‌روست که روشنفکران و رهبران سیاسی این جوامع در مواجهه با

کاربری نظامی-اداری در طرفین خیابان‌های لاله‌زار و فردوسی در این دوره، احداث شده است.

تصویر ۸ بدنه غربی میدان توپخانه را به نمایش می‌گذارد. ساختمان نظمیه با نمای برون‌گرا، جفت ستون و سقف شیروانی نشانه‌ای واضح از تقلید سیستم معماری ایران در آن دوره است. نمود تقلید در دوره پهلوی اول به صورتی پررنگ‌تر از اواخر قاجار نمایش داده شده؛ تا حدی که شاهد سیستم شهری غربی و نمودی واضح برای سبک معماری خیابانی است. در تصویر ۹ نیز ساختمان تلگراف‌خانه در ضلع جنوبی میدان دیده می‌شود. فرمت سقف، ستون‌ها، تزئینات و حتی هندسه گنبد نشان از بین رفتن هویت سنتی شهرسازی ایرانی و تبدیل شدن چهره شهر به کپی دست‌دوم از شهرهای فرنگی دارد، هدفی که از ابتدا به خواست حاکمیت و قدرت سیاسی وقت تدوین و سیاست‌های مختص به اجرا درآمدن این خواسته، اتخاذ شده بود. بنابر مستندات ارایه شده، سیستم شهرسازی و بنده شهری دوره پهلوی اول در جایگاهی بدون خلاقیت، کاملاً تقلیدی و منفعلانه از طراحی شهرسازی غربی قرار داشته است.

تصویر ۹. ساختمان تلگراف‌خانه، ضلع جنوبی میدان توپخانه در دهه اول دوره پهلوی اول (مأخذ: آقای سربرزه، شوشتری و رودسری، ۱۳۹۳، ۱۲۸).

تصویر ۸. ساختمان چهار طبقه نظمیه، بدنه غربی میدان توپخانه در دهه اول دوره پهلوی اول (مأخذ: آقای سربرزه، شوشتری و رودسری، ۱۳۹۳، ۱۲۷).

عقب‌افتادگی خود از کشورهای پیشرفته، به علت عدم شناخت عمیق از زمینه‌های رشد فنی آن کشورها و بی‌اطلاعی از شرایط ویژه اجتماعی و تاریخی جامعه خود، دچار عقده حقارت می‌شوند. (بانی مسعود، ۱۳۸۸). از نظر تاریخی تغییر در روش و نگرش معماران ایران از زمانی آغاز شد که ارتباط ایران با اروپا به‌طور مستقیم برقرار شد. برای اولین بار در مدرسه دارالفنون استفاده از قوس‌های نیم‌دایره رومی و ستون‌های فرنگی مشاهده شد در ادامه این دوره و در دهه آخر سلطنت ناصرالدین‌شاه، ساختمان‌ها با ظاهر کاملاً فرنگی و با تقلید کامل از معماری غرب ساخته شدند که در حقیقت هیچ نشانی از معماری سنتی ایران در آن دیده نمی‌شد. به‌عنوان مثل قصر یاقوت (۱۳۰۳-۱۳۰۲ هجری قمری) واقع در سرخه‌حصار تهران نمونه‌ای از معماری کاملاً تقلیدی است که با عنوان سبک معماری کارت‌پستالی از آن یاد می‌شود.

همان‌طور که پیش‌از این نیز ذکر شد، تولد سبکی جدید با عنوان معماری خیابانی در این دوره روی داد که هم در زمینه شهرسازی و هم در زمینه معماری تغییراتی عمیق ایجاد نمود. در این نقطه تاریخی معماری ساختمان‌ها به دو گونه کاملاً مجزا تقسیم شد؛ ساختمان‌های مجلل برای قشر شاه، اطرافیان و حتی افراد مرفه، به شکل کارت‌پستالی و کاملاً فرنگی و دیگری معماری ساختمان‌های مردم عادی که فرق چندانی با ساختمان‌های پدران آن‌ها نداشت (نیل فروشان، ۱۳۸۷، ۸۵).

۲-۴-۲. معماری در دوره پهلوی اول

در دوره پهلوی اول (۱۳۰۴-۱۳۲۰ شمسی) هنرمندان معماری ایرانی و غربی که سازنده بناهای دولتی و آموزشی و صنعتی بودند، برای اولین بار با نوعی انتخاب تاریخی روبرو شدند. معماران اگرچه متأثر از فضای سیاسی باستان‌گرایی بودند، توانستند با تعدد بناهای ساخته‌شده فضای معماری باستان‌گرایی را تنوع بخشند. به‌عنوان نمونه این بناها می‌توان به کاخ شهربانی دربند، بانک ملی، مدرسه فیروز بهرام و ساختمان فرش اشاره کرد (صارمی، ۱۳۷۹، ۴۵).

با توجه به امتداد و شکوفایی بیشتر سبک معماری خیابانی، خیابان مهم‌ترین عنصر و واقعیت عمده شهرسازی رضاشاه است. از آغاز دوره اول پهلوی رضاشاه با احداث خیابان و عناصری مانند مجسمه‌ها سعی در ایجاد منظر شهری به همراه به رخ کشیدن قدرت حکومت خود داشت. ساختار قدرت جدید در این سو به موفقیتی شایان توجه دست‌یافت و با ارائه یک معماری برون‌گرایی

شهری به‌سرعت فرهنگ برون‌گرایی را پیاده کرد. حکومت با استفاده از شهرسازی نو‌خواسته و در یک کمیت فراوان و در واقع با ارائه مصداق‌های شهرسازی توانست برون‌گرایی، برگرفتن حجاب، نمایش بی‌نقاب و عرض‌اندام را تعریف کند. خیابان‌های عریض و کوچه‌های صاف همچونان که خود را در معرض نمایش می‌گذاشت به معماری گذشته فرصت عرض‌اندام داد (کیانی، ۱۳۷۹، ۱۸۳).

۲-۵. نما

نما به‌عنوان عنصر اتصال‌دهنده معماری و شهرسازی، دارای اهمیت بسیاری است. نما در معماری تنها عنصری است که بیننده را از درون معماری خانه، رویکرد و جهت‌گیری آن آگاه می‌سازد. معماری سنتی ایران دارای وجهه‌ای درون‌گرا و بدون طراحی نمای شهری است. حقیقتاً تا دوره‌گذار مفهوم نما تنها به طراحی در یا سردر اختصاص یافته و هر آنچه یک رهگذر یا عابر از این خانه می‌بیند، در حد یک سردر ورود است و بازشوهای دیگر به‌جز درب اصلی ورودی به سمت نمای حیاط مرکزی خانه باز شده است. از جمله علل این مسئله تفکری جمعی و توجه بسیار به مفاهیمی حریم و محرمیت، مذهب، حجاب و مفاهیم مرتبط با آن است که در نمای خانه‌ها نمود یافته است.

۲-۵-۱. نمای شهری و تعریف آن

نما در دوره قاجار و پیش از آن در دسته‌بندی نماهای درون‌گراست و عملاً نمود شهری از آن موجود نیست. منظور از نمود شهری، داشتن عناصر نما یا بازشو (درب و پنجره) در بدنه شهری و امکان دید از فضای شهری از جمله کوی و برزن به آن است. در حقیقت در دور قاجار و پیش از آن نمای شهری تنها شامل سردر ورودی است که نمونه‌ای از آن در تصویر شماره ۳ از کوچه عود لاجان تهران ارائه شد. بقیه بازشوها رو به سمت حیاط مرکزی داشته و نما کاملاً درون‌گرا بوده است. برای شاخص‌سازی منظور محققان این پژوهش از واژه نمای شهری که معادل است با نمای بیرونی خانه‌های مسکونی که از فضای شهری (کوی و گذر) دارای دید است، استفاده شده است. بنابراین از این پس منظور از کلمه نما همان نمای شهری است که شرح آن ارائه شد. لازم به ذکر است برای بررسی نمای شهری خانه‌های درون‌گرا به بررسی سردر به‌عنوان نمای شهری یا نمود بیرونی آن‌ها اکتفا شده است.

۲-۵-۲. نمای شهری در بناهای مسکونی دوره گذار

شاخصه اصلی این پژوهش بررسی "نمای شهری خانه‌های دوره گذار" است که در نهایت باید تأثیر شاخصه سیاست و شهرسازی در ارتباط با آن دیده شود. بنابراین مهم‌ترین قسمت این پژوهش بررسی نمای شهری است که در دو قسمت بررسی پایه‌های نظری و بررسی پژوهش موردی با استفاده از گردآوری میدانی اطلاعات و همچنین مستندات موجود سازمان‌های ذیصلاح انجام خواهد شد. در ادامه به ارائه خلاصه نتایج بررسی‌های نظری پرداخته شده است. برای بررسی نمای شهری خانه مسکونی دوره گذار باید مانند دیگر شاخصه‌ها به بررسی دو دوره اواخر قاجار و پهلوی اول پرداخته شود. با این وجود نظریه پردازی همچون قبادیان نمای خانه‌های مسکونی این دوره را نمای تقلیدشده از خانه‌های اروپایی دانسته و این تقلید منفعلانه را زیرمجموعه معماری کارت‌پستالی که معماری کاملاً تقلیدی است دسته‌بندی کرده‌اند.

۲-۵-۳. نمای شهری در بناهای مسکونی اواخر دوره قاجار

رویکرد خانه‌های سنتی تا اواخر دوره قاجار عموماً به صورت درون‌گرا و جداره بدون باز شو که تنها سردر ورودی به عنوان نمای شهری است، حفظ شده است. در ادامه و با نزدیک شدن به اواخر دوره قاجار یا دوره گذار، شاهد تمایل بیشتر به برون‌گرایی کالبد خانه‌ها و در نتیجه آن ایجاد نمای شهری هستیم.

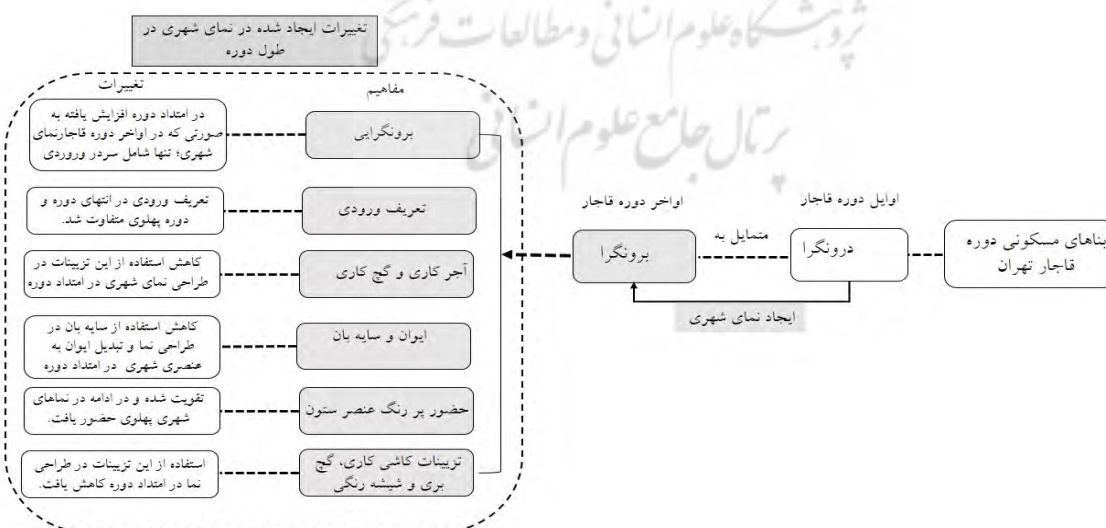
۲-۵-۴. نمای شهری در بناهای مسکونی پهلوی اول

جهانبینی و اصول فکری این دوره شامل ظهور اندیشه تمرکزگرا، سنت‌شکن، تجدیدطلب و مدرن و دارای اسلوب نظامی است که در یک دوره بیست‌ساله به مظهر ظهور رسیده است. ساختار دولت نیز به گونه‌ای شد که چنین تفکری را به اجرا درآورد.

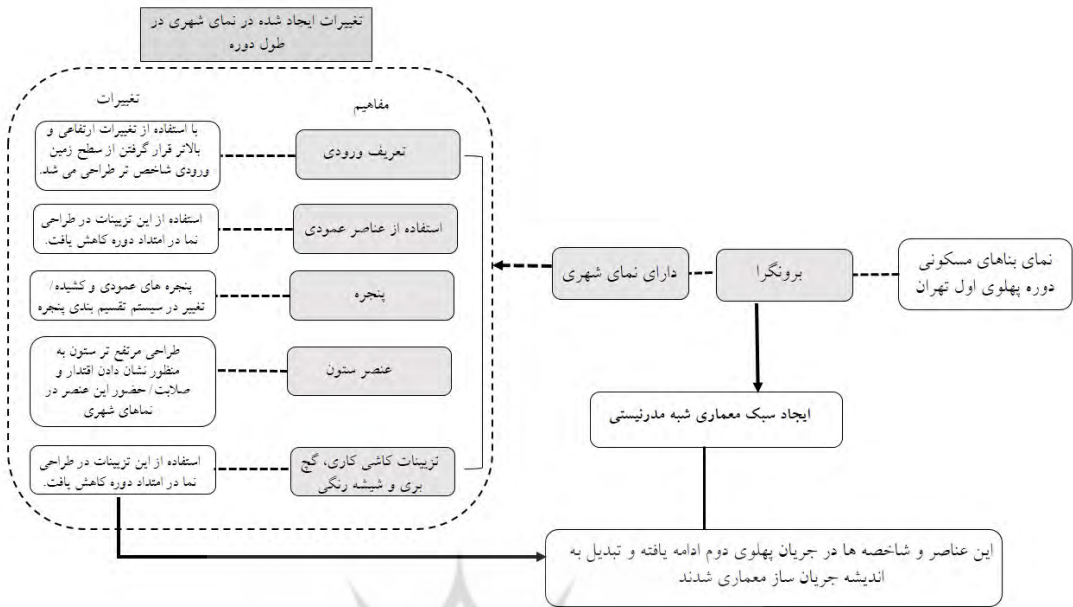
در این دوره پنجره‌ها یکی پس از دیگری به روی کوچه‌ها و خیابان‌های جدیدالاحداث گشوده می‌شوند. دیوارهای حیاط کوتاه‌تر و شکیل‌تر می‌شوند. خیابان‌های پهن و کوچه‌های نوخاسته، میدان دید کافی در اختیار بینندگان رهگذر می‌گذارند و صاحبان بناها ناگزیرند به حکم ضرورت و آبرو در عرضه آنچه به نمایش می‌گذارند سلیقه بیشتری به خرج بدهند و سلیقه دیگران را نیز در نظر بگیرند (رجبی، ۱۳۵۵، ۱۱۲). این جریان در دوره پهلوی دوم به یک جریان غالب و تأثیرگذار بدل گشت و ماحصل صورت ایرانی آن با عنوان معماری شبه مدرنیستی نام‌گذاری گردید (بانی مسعود، ۱۳۸۸، ۲۶۳).

۳- مرور ادبیات پژوهش

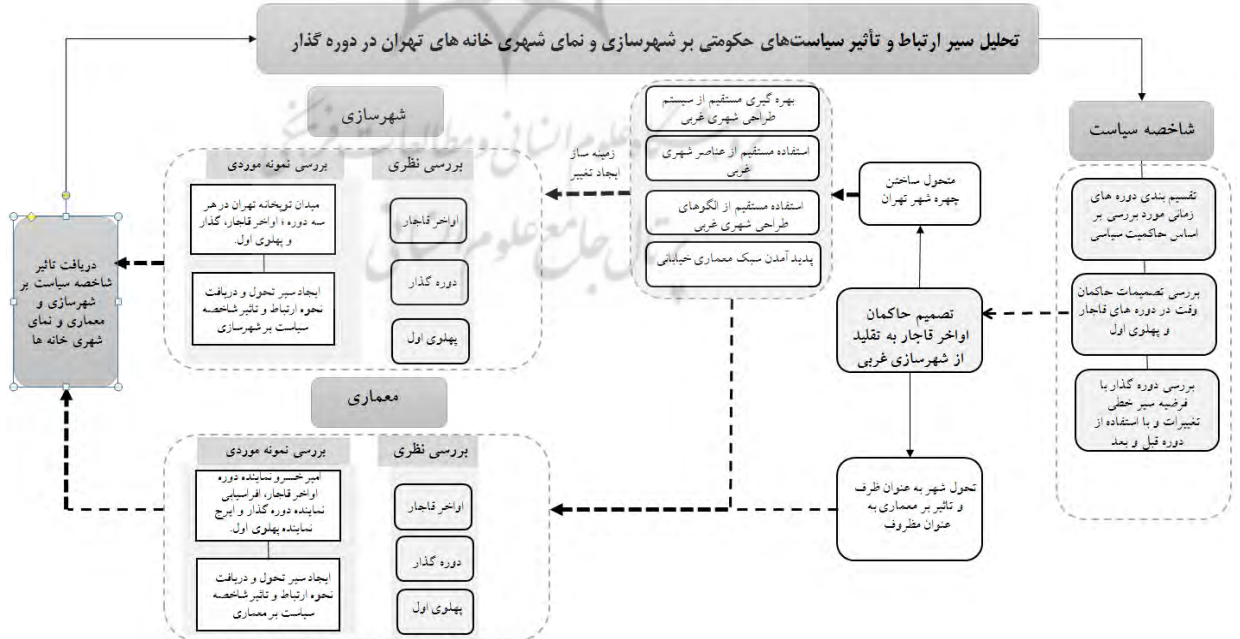
با توجه به این که هدف اصلی این پژوهش شناسایی یک عامل اختصاصی یعنی نمای شهری از یکی از سبک‌های معماری ایران یعنی دوره گذار در شهر تهران است، مرور ادبیات این پژوهش می‌تواند به سه دسته اصلی تقسیم شود؛

تصویر ۱۰. خلاصه مفاهیم، عناصر و شاخصه‌های نما و تغییرات آن در نمای شهری بناهای مسکونی دوره قاجار تهران (مأخذ: نگارندگان).

تصویر ۱۱. خلاصه مفاهیم، عناصر و شاخصه های نما و تغییرات آن در نمای بناهای مسکونی دوره پهلوی تهران (مأخذ: نگارندگان).

تصویر ۱۲. مدل مفهومی پژوهش (مأخذ: نگارندگان).

- دسته اول؛ سبک و دوره: پژوهش‌هایی که به بررسی سبک و دوره خاص از معماری ایران یا جهان پرداخته‌اند.
  - دسته دوم؛ عنصر نما: پژوهش‌هایی که به صورت اختصاصی به بررسی نما خصوصاً نمای شهری پرداخته‌اند.
  - دسته سوم؛ سیاست: پژوهش‌هایی که به بررسی ارتباط میان شاخصه سیاست با معماری یا شهرسازی پرداخته‌اند.
  - دسته چهارم؛ شهر تهران: پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه معماری یا شهرسازی شهر تهران
- در ادامه جدولی به جهت ارائه خلاصه تمامی پژوهش‌های دارای ارزش و ارتباط با پژوهش حاضر که حداقل یکی از چهار دسته اصلی ذکرشده به‌عنوان موضوع اصلی پژوهش مدنظر قرار گرفته، گردآوری شده است.

جدول ۲. مرور ادبیات پژوهش مرتبط با سه شاخصه اصلی پژوهش (مأخذ: نگارندگان).

ردیف	عنوان پژوهش	نام نویسنده/ نویسندگان	نوع پژوهش	سال انتشار	موضوع اصلی	خلاصه مهم‌ترین نکات پژوهش انجام‌شده
۱	نظریه‌ای برای سبک	آکرمن	مقاله	۱۹۶۲ میلادی	سبک و دوره	ارائه الگویی برای نظریات وزاری پرداخته و تقسیم‌بندی سبک هنری هر هنرمند به مراحل: "ظهور"، "بلوغ" و "زوال" در زمان تغییر آثار وی
۲	تاریخ معماری به روش تطبیقی	فلیتشر	مقاله	۱۹۶۷ میلادی	سبک و دوره- عنصر نما	مشخص شدن سبک‌ها بر اساس دوره تاریخی آن‌ها با استفاده از روش ریخت‌شناسی و مقایسه طاق‌ها در معماری خصوصاً سبک نورمن انگلیسی، یونان باستان، روم و گوتیک یکسان نبودن نشانه‌های ظاهری تمامی بناهای متعلق به یک دوره
۳	معماری ایران در عصر پهلوی	رجبی	کتاب	۱۳۵۵ شمسی	سبک و دوره- سیاست- تهران- عنصر نما	اولین کتاب در زمینه بررسی معماری عصر پهلوی با رویکردی سیاسی و همراه با برداشت میدانی ساختمان‌های مرتبط با دوره پهلوی در سه زمینه؛ معماری دولتی، معماری دولتمندان و معماری بی‌دولتان.
۴	بررسی هنر ایران	پوپ	کتاب	۱۳۶۶ شمسی	سبک و دوره- تهران	نخستین تدوین مفصل از هنر و تاریخ ایران در جهان شامل کنکاش عمیق مفصل در زمینه سبک و دوره و تاریخ هنر و معماری ایران در بازه زمانی از پیش از تاریخ تا عصر حاضر
۵	نماهایی از ساختمان‌های تهران	سلطان‌زاده	کتاب	۱۳۷۳ شمسی	سبک و دوره- تهران- عنصر نما	تعریف و بسط واژه انتقال، دگرگونی در بافت شهر و انواع شیوه‌های طراحی و خصوصیات نماهای دوران انتقال می‌پردازد.
۶	نگاهی به گرایش‌های معماری در تهران	پاک‌دامن	کتاب	۱۳۷۳ شمسی	سبک و دوره- تهران- عنصر نما	بررسی شهر تهران از اواسط عصر قاجاریه تا پایان دوره پهلوی اول سپس به تطبیق موارد بررسی‌شده با سبک‌های معماری غرب به تقسیم‌بندی دوره‌ای

۷	مشکلات سبک‌ها	براش	مقاله	۱۹۹۴ میلادی	سبک و دوره - تاریخ هنر	به بسط و توسعه نظریه هگل و تلفیق آن با روش تجربه‌گرایان اقدام کرد. به عبارتی ضمن اعتقاد به وجود رابطه میان روح زمان و تولیدات هنری کوشید از طریق مطالعه دقیق آثار هنری و کوشش برای تعیین صفاتی قابل فهم در آثار هنری به شناخت روح هر دوره نائل شوند.
۸	سبک به‌عنوان اصل مهم در تفسیر تاریخی	فردریچ	مقاله	۱۹۹۵ میلادی	سبک و دوره - تاریخ هنر	این محقق به نقد نظریات بوکهارت در زمینه رنسانس و دیگر نظرات وی درباره باروک پرداخته است.
۹	بررسی تطبیقی معماری و شهرسازی معاصر ایران با اروپا	اعتصام	مقاله	۱۳۷۴ شمسی	سبک و دوره - سیاست - تهران	مقایسه معماری و شهرسازی ایران با اروپا به‌صورت کلی و در چهار دوره از تاریخ؛ از اواسط قاجار تا سال
۱۰	تهران پایتخت دوپست‌ساله	عدل و اورکاد	کتاب	۱۳۷۵ شمسی	سبک و دوره - سیاست - تهران	مجموعه مقالاتی از صاحب‌نظران مختلف در مورد تاریخ شهرسازی و معماری تهران عمدتاً در دو عصر قاجاریه و پهلوی
۱۱	ارزش‌های پایدار در معماری ایران	صارمی	کتاب	۱۳۷۶ شمسی	سبک و دوره - سیاست - تهران	بررسی معماری ایران و ریشه‌های آن در صدسال گذشته پرداخته که تمرکز اصلی این پژوهش به روشن شدن نحوه نگرش به معماری و شیوه‌های گوناگون آن از نظر هنرمندان و مردم
۱۲	نقدی بر مدرنیته	هیندل	کتاب	۲۰۰۰ میلادی	سبک و دوره - تاریخ هنر	از نظر این محقق تمرکز بر زمینه تاریخی به‌عنوان پدیدآورنده هنر و سبک از نقطه‌نظرهای مشترک وینکلمان و بوکهارت است دسته‌بندی سبک‌ها بر اساس زمینه تاریخی و به مدرنیته و علت وقوع آن پرداخته است.
۱۳	تحقیق تفسیری - تاریخی در معماری	ونگ و گروت	کتاب	۲۰۰۲ میلادی	سبک و دوره - روش تحقیق	اثبات روش تفسیری - تاریخی به‌عنوان روش اصلی تحقیق در زمینه‌های تاریخ معماری
۱۴	تحقیق تاریخی - تفسیری در معماری	مهرداد قیومی بید هندی	مقاله	۱۳۸۳ شمسی	سبک و دوره - سیاست	این مقاله در حقیقت ترجمه از کتاب ونگ و گروت است که به بررسی دو نظریه ارائه‌شده توسط ونگ می‌پردازد؛ - نظریه اول: تأثیرپذیری از نظریه هگل و تغییر هنر و ایجاد سبک‌های جدید - نظریه دوم؛ روح واحد؛ باوجود ناپایداری و تغییر در فرهنگ و انسان‌ها و هنرهای مختلف از جمله معماری، یک وحدت کلی در زمینه‌های مختلف وجود دارد
۱۵	معماری در دارالخلافة ناصری	قبادیان	کتاب	۱۳۸۳ شمسی	سبک و دوره - سیاست - تهران - عنصر نما	دریافت تناسبات دو شیوه زندگی سنتی و مدرن را در دوران قاجاریه، به‌خصوص در عصر ناصرالدین‌شاه بررسی و تجزیه و تحلیل عناصر نوگرایی و سنت در ساختمان‌های شاخص تهران

۱۶	معماری نوگرای ایرانی	قبادیان	مقاله	۱۳۸۳ شمسی	سبک و دوره- سیاست- تهران- عنصر نما	بررسی آثار معماران در دوران پهلوی اول و همچنین نظریه‌های مطرح‌شده از سمت دیگر پژوهشگران معماری نوگرای ایران؛ دوره عصر طلایی معماری مدرن در ایران با تلفیق معماری گذشته
۱۷	معماری در دوره دوم پهلوی	بارور	مقاله	۱۳۸۳ شمسی	سبک و دوره- سیاست- تهران- عنصر نما	بررسی تمام جانبه معماری ساختمان‌ها در دوره پهلوی دوم و همچنین نقدهایی بر نظریه‌های پیش از خود با بررسی بناهای مسکونی، به بررسی بناهای دولتی و عمومی
۱۸	معماری دوره پهلوی اول	کیانی	کتاب	۱۳۸۳ شمسی	سبک و دوره- سیاست- تهران- عنصر نما	شرح و بحث دگرگونی اندیشه‌ها و تغییرات بنیادین و تأثیرات آن در معماری و شهرسازی دوره‌ی بیست‌ساله پهلوی اول پردازش و آگاهی از تفکراتی است که تحول معماری معاصر ایران را خودآگاه یا ناخودآگاه شکل داده
۱۹	معماری معاصر ایران	بانی مسعود	کتاب	۱۳۸۸ شمسی	سبک و دوره- سیاست- تهران- عنصر نما	جامع‌ترین کتاب در رابطه با ساختمان‌ها و معماران معاصر محور اصلی بحث این کتاب نحوه‌ی مواجهه ما ایرانیان با عالم جدید و تأثیر آن در معماری ایران بررسی کامل معماری ایران از زاویه تاریخ اندیشه و در پنج شاخه کلی؛ آشنایی ایرانیان با مباحث غربی در دوره‌ی قاجار، معماری دوره‌ی قاجار، معماری دوره‌ی پهلوی اول، معماری دوره‌ی پهلوی دوم و معماری بعد از انقلاب اسلامی
۲۰	معماری معاصر ایران-۷۵ سال تجربه بناهای عمومی	میرمیران و اعتصام	کتاب	۱۳۸۸ شمسی	سبک و دوره- سیاست- تهران	تحلیل و ارزیابی و بیان خصوصیات کلی ساختمان‌های دولتی در عصر پهلوی و جمهوری اسلامی پرداخته و مشخصات معماری هر کدام از ساختمان‌ها و شاخصه‌های مشترک معماری جمع‌آوری و بیان شده
۲۱	نگاهی به پیدایی معماری نو در ایران	بارور	کتاب	۱۳۸۸ شمسی	سبک و دوره- سیاست- تهران	بررسی وقایع معماری و معماران و اشاره به شاخصه‌هایی چون شرایط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور و جهان در هر دوره خاص (گذار از قاجار به پهلوی، پهلوی اول، پهلوی دوم و جمهوری اسلامی)
۲۲	سبک‌شناسی معماری ایران	پیرنیا	کتاب	۱۳۸۹ شمسی	سبک و دوره- سیاست- تهران	بررسی معماری ایران و سبک‌شناسی؛ صرفاً معطوف به بررسی‌های معماری و مواردی چون تأثیرات اجتماعی، سیاسی و ... بهره چندانی ندارد

۳-۱. نوآوری پژوهش

با توجه به پیشینه پژوهش ذکر شده، پژوهش‌های کمتری در زمینه دوره انتقال یا گذار انجام شده است و نیاز به بررسی‌های بیشتر در زمینه این دوره و شاخصه‌های مرتبط با آن وجود دارد. پژوهش‌های حاضر با تمرکز بر معماری یا شهرسازی به‌عنوان زمینه مورد بررسی انجام شده است. نوآوری پژوهش حاضر، ایجاد دید کل‌نگر و بررسی توأمان شهرسازی و معماری به‌عنوان ظرف و مظهر در ارتباط با شاخصه سیاست به‌عنوان شاخصه اصلی مورد بررسی است. عنصر نمای شهری یا خارجی در معماری خانه‌های مسکونی به‌عنوان عنصر خاص، مورد توجه این پژوهش قرار گرفته که در نوع خود کم‌نظیر است.

۴- روش تحقیق

۴-۱. روش‌شناسی پژوهش

برای انجام پژوهش حاضر از رویکرد اثبات‌گرایانه استفاده شده است. با توجه به ماهیت پژوهش و روش آن، دستاورد و نتیجه‌گیری این دست پژوهش‌های مانند پژوهش‌های حوزه علوم انسانی با لفظ «نظریه شبیه به فرضیه» مورد اطلاق قرار می‌گیرد.

۴-۲. متغیرها

متغیر مستقل در این پژوهش، شاخصه سیاست است که ارتباط آن با معماری و شهرسازی و دوره خاصی از معماری ایران با عنوان دوره‌گذار مورد بررسی قرار گرفته است. بنابراین متغیرهای شهرسازی، معماری؛ به‌طور خاص عنصر نمای شهری آن و دوره‌گذار متغیرهای وابسته این پژوهش است. نمای خارجی به‌عنوان متغیر دارای اهمیت دوچندان است زیرا نقطه اشتراک میان وجهه معماری و شهرسازی است.

۴-۳. شیوه‌های انجام تحقیق

به‌صورت کلی شیوه‌های انجام تحقیق در پژوهش حاضر به سه مرحله اصلی تقسیم شده است:

- مرحله اول: روش اسنادی که شامل بررسی مطالعات انجام‌شده در دوره زمینه دوره‌های تاریخی مرتبط، مطالعات سیاسی و معماری (نمای شهری یا خارجی) و شهرسازی است.
- مرحله دوم: مشاهده و مستندسازی نمونه‌های پژوهش یا استفاده از روش‌مندی ارائه شاهد (ساختمان‌های موجود از دوره‌های مورد بررسی) و کنترل شواهد.

- مرحله سوم: ارائه تفسیر و در ادامه تحلیل از یافته‌های حاصل از دو مرحله قبل.

۴-۴. جامعه آماری

با توجه به این که تأکید صورت‌مسئله پژوهش بر کنکاش رابطه سیاست و معماری و شهرسازی است، طبق نظر اندیشمندان نمونه موردی‌های پژوهش از بازه خانه‌های مسکونی افراد عادی^۱ (افراد غیر مرتبط با سیاست؛ شاه، سران و افراد منتسب به حکومت و دولت) انتخاب‌شده تا دارای صحت روایی بیشتری باشد. محدوده تاریخی آن نیز شامل خانه‌های دوره آخر قاجار که از سال ۱۲۷۴ شمسی تا آخر دوره اول پهلوی متناسب با سال ۱۳۲۰ شمسی است. محدوده جغرافیایی پژوهش شهر تهران است و علت این انتخاب همان‌طور که پیش‌ازاین بیان شد، اهمیت سیاسی این شهر و مرکزیت حکومت در دوره مورد بررسی است.

۴-۵. روش نمونه‌گیری

بر اساس نظریات اندیشمندی چون لیندا گروت و دیوید وانگ^۲ (۱۳۹۶)، پژوهش موردی شامل ۵ ویژگی عمومی است که یکی از آن‌ها قابلیت تعمیم به نظریه است. باوجود نقدهایی در این زمینه، رابرت ین^۳ با تأکید بر ویژگی اصلی پژوهش موردی این نقدها را قویاً رد کرده و بر این زمینه تأکید می‌کند که قابلیت تعمیم به نظریه، فرض علمی بسیاری از پژوهش‌های همبستگی است که در آن محقق با مطالعه یک نمونه از جمعیتی بزرگ به آن دست‌یافته و ویژگی دریافت شده را تعمیم می‌دهد. همچنین او از این قابلیت به‌عنوان نقطه قوت پژوهش موردی یاد کرده و تنها به انجام یک تک آزمون اکتفا می‌کند. با توجه به موارد ذکر شده نمونه مورد بررسی به‌عنوان نماینده سبک و دوره مطرح‌شده و دارای اهمیت است. بنابراین انتخاب نمونه‌ها به‌صورت انتخابی و غیر تصادفی و با قضاوت و رای مثبت پژوهشگران انتخاب‌شده است. همچنین در ادامه شروط لازم برای انتخاب نمونه از سراسر جغرافیایی بافت تاریخی تهران و دوره زمانی ذکر شده، بیان شده است.

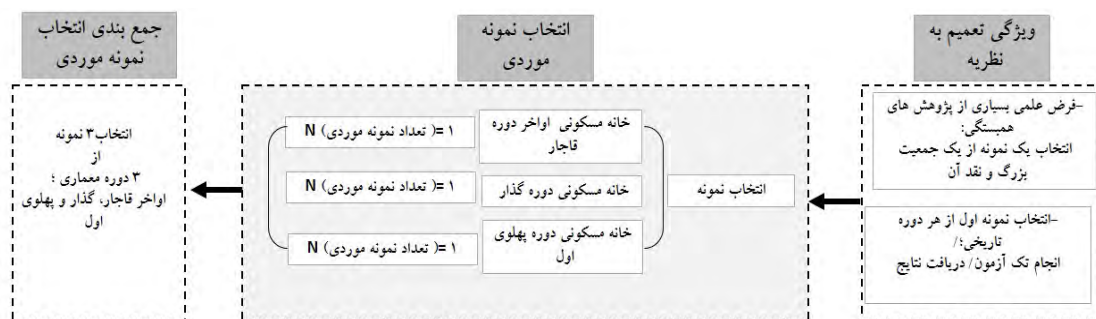
۱- براساس کتاب رجیبی (۱۳۵۵) با عنوان معماری معاصر ایران در عصر پهلوی، که در قسمت مرور ادبیات پژوهش بدان اشاره شد، تقسیم‌بندی سیاسی-معماری به سه دسته اصلی قابل تقسیم است؛ معماری دولتی، معماری دولتمردان و معماری بی‌دولتان. بر اساس این تقسیم‌بندی گونه موردنظر این پژوهش در دسته معماری بی‌دولتان (افراد عادی و بدون سمت سیاسی-حکومتی خاص) قرار دارد.

2- Lynda Grout and David Wang

3- Robert Yin

۴-۶. حجم نمونه

با توجه به روش نمونه‌گیری ارائه‌شده جمع‌بندی حجم نمونه موردی‌های انتخاب‌شده برای پژوهش حاضر به شرح زیر است.

تصویر ۱۳. جمع‌بندی نحوه حجم انتخاب نمونه موردی (مأخذ: نگارندگان).

۴-۷. ویژگی‌های انتخاب نمونه

ویژگی‌ها و شرایط انتخاب نمونه موردی برای پژوهش حاضر طبق نظر نگارندگان به شرح زیر است.

جدول ۳. شروط لازم انتخاب نمونه موردی پژوهش (مأخذ: نگارندگان).

ردیف	شروط لازم انتخاب نمونه موردی	وجود شروط در نمونه‌های انتخاب‌شده
۱	ترجیحاً از مناطق دارای بافت تاریخی تهران انتخاب شود. (به دلیل تأثیر شهرسازی)	✓
۲	خانه مسکونی باشد.	✓
۳	جزو خانه‌های دارای ارزش تاریخی باشد.	✓
۴	دوره تاریخی خانه‌ها در بازه شامل انتهایی قاجار، گذار و پهلوی اول باشد.	✓
۵	دارای نما سالم و قابل بازدید	✓

۴-۸. معرفی نمونه‌ها

با توجه به حجم نمونه‌های موردنظر و شروط ارائه‌شده، نمونه موردی‌های زیر برای پژوهش حاضر انتخاب‌شده و در ادامه به صورت کامل معرفی خواهند شد.

جدول ۴. جدول معرفی کلی نمونه‌های موردی پژوهش در هر سبک معماری (مأخذ: نگارندگان).

ردیف	سبک/ دوره	نمونه خانه موردبررسی	شماره ثبت اثر	نوع گرایش کالبد بنا	تعداد نمای شهری	آدرس
۱	اواخر دوره قاجار	ایرج	۱۳۸۷۵	درون‌گرا	۱	منطقه ۱۲- خیابان پامنار، بالاتر از مسجد پامنار، کوچه صوفیانی.
۲	دوره گذار	افراسیابی	۱۰۸۶۳	برون‌گرا	۲	منطقه ۱۳- خیابان امیرکبیر، خیابان دکتر دیالمه، مابین کوچه امین و کوچه شهید امیرحسین مقدم فر
۳	دوره پهلوی اول	امیر خسرو افشار	۲۱۲۶	برون‌گرا	۲	منطقه ۷- شرق خیابان خاقانی- واقع در ضلع شرقی دانشگاه تربیت معلم رجایی

در ادامه به ویژگی‌های اصلی کالبد خصوصاً نوع گرایش اصلی کالبد معماری خانه‌های مسکونی و همچنین تعداد طبقات و تعداد نمای خارجی هر نمونه موردی اشاره شده است.

جدول ۵. جدول معرفی کلی نمونه‌های پژوهش در هر سبک معماری (مأخذ: نگارندگان).

ردیف	نمونه مورد بررسی	سبک / دوره	نوع گرایش کالبد بنا	نمای شهری	
				جبهه نما	تصویر
۱	خانه ایرج	اواخر دوره قاجار	درون گرا	شرقی	<p>سردر نیم‌دایره‌ای به همراه تزیینات نفیس گچ‌بری و جفت ستون‌های دارای سرستون و پای ستون</p>
۲	خانه افراسیابی	دوره گذار	برون گرا	جنوبی	<p>ساختمان برون‌گرا با بام شیروانی و فرم تقلیدی از معماری غرب، دارای دو ورودی ایوان در جبهه جنوبی همراه با چهار جفت ستون و تزیینات گچ‌بری که از معماری غربی تقلید نموده. عنصر ایوان شهری در نما، سلسله‌مراتب جداره سردر کاهش یافته و به استفاده از عنصر درب به همراه تزیینات اندک اکتفا نموده.</p> <p>عکس پایین برای ارائه جزئیات بیشتر از دید نزدیک‌تر از نمای شهری از داخل حیاط ارائه شده است.</p>
				شمالی	<p>ورودی شمالی خانه افراسیابی به همراه تزیینات آجرکاری، بازشوها با تقسیمات ساده در نمای ساختمان.</p>
				جنوبی	<p>ساختمان برون‌گرا با بام شیروانی و تقسیم‌بندی افقی، عناصر عمودی در طراحی نما، ترکیبی از هندسه قوس‌های ایرانی و غربی، ترکیبی از مصالح ایرانی و غربی؛ سنگ و چوب و کاشی و آجر.</p> <p>ایجاد حریم بیشتر برای عناصری همچون ایوان و بازگشت معانی و مفاهیم غنی معماری ایرانی به آن.</p>
			برون گرا	غربی	<p>ساختمان برون‌گرا با بام شیروانی و تقسیم‌بندی افقی، عناصر عمودی در طراحی نما و تأکید بر سردر ورودی خانه.</p> <p>استفاده از ترکیب قوس و ایجاد سلسله‌مراتب و حریم با عقب نشستگی و تغییر ارتفاع.</p>

۵- بحث و تحلیل

با توجه به مطالعات ارائه شده، جمع‌بندی زیر از پژوهش حاضر قابل ارائه شده است.

جدول ۶ جمع‌بندی سیر تغییرات و ارتباط شاخصه سیاست، شهرسازی و نمای شهری معماری مسکونی در اواخر دوره قاجار، گذار و پهلوی اول در شهر تهران (مأخذ: نگارندگان).

دوره	تأثیر شاخصه سیاست	شاخصه	نوع تفکر و تقلید در طراحی	ویژگی	شاخصه‌های اصلی دوره
اواخر قاجار	خواست حاکمیت وقت؛ شیفنگی کامل شاه و سران، سعی در تقلید و ایجاد شهرهای غربی در ایران	شهرسازی و هویت شهری	شروع تقلید منفعلانه از الگوها و عناصر غربی در شهرسازی ایرانی	<ul style="list-style-type: none"> - نقطه آغاز تغییرات شهرسازی به سمت تقلید از غرب - ظهور سبک معماری خیابانی همراه با تغییر مفاهیم عناصر خیابان و میدان - بافت هنوز به صورت ارگانیک است - کوچه‌ها دارای حریم هستند 	<ul style="list-style-type: none"> - نقطه آغاز تغییرات شهرسازی و تقلید از شهرسازی غربی؛ تغییر مفاهیم خیابان یا گذر، میدان و دیگر عناصر شهری - نقطه آغاز ورود تزیینات و مظاهر معماری غربی به ایران - سعی در ایجاد ترکیب برخی نشانه‌های معماری غربی و ایرانی در نمای درونی - تغییر ساختار عناصر و گام برداشتن به سمت برون‌گرایی
گذار یا انتقال	نتیجه تغییرات سیاسی و منزلت بودن حکومت به عنوان نمود واضحی در معماری و شهرسازی تقلیدی و بدون هویت	شهرسازی و هویت شهری	تکمیل تقلید منفعلانه از الگوها و عناصر غربی در شهرسازی ایرانی	<ul style="list-style-type: none"> - ظهور برون‌گرایی و قرار گرفتن بازوها در نمای رو به خیابان - بروز برون‌گرایی بیشتر و تقلید منفعلانه از معماری غربی؛ معماری کارت‌پستالی - تقلید از تمامی مؤلفه‌های نما معماری مسکونی غربی به صورت غالب؛ از فرم ستون تا جزئیات - شروع ایجاد نمای شهری - تغییر ظاهری و مفهومی سر در ورودی خانه - دید به نمای داخلی - به وجود آمدن فضاهای جدید مانند ایوان شهری 	<ul style="list-style-type: none"> - تکمیل تغییرات شهرسازی از معماری پذیرفته و تغییرات معماری اساسی و جزئی - تغییر نماها از درون‌گرا به برون‌گرا - نقطه شروع ایجاد نمای برون‌گرا و نمای شهری - تقلید منفعلانه از معماری غربی و تولید سبک معماری کارت‌پستالی - ظهور تزیینات و مظاهر معماری غربی به صورت ترکیبی - استفاده از معماری غربی به صورت غالب و در ترکیب با معماری ایرانی - تغییر ساختار عناصر و برخی فضاها
پهلوی اول	خواست حاکمیت وقت؛ سعی در ایجاد رویکردهای ناسیونال و ایرانی با بهره‌گیری معماری پادشاهان گذشته، استفاده از عناصر و مفاهیم دوره هخامنشی و ساسانی	شهرسازی و هویت شهری	سعی در کاهش تقلید انفعالی از شهرسازی غربی و استفاده از الگوهای شهرسازی ایرانی	<ul style="list-style-type: none"> - سعی در تعدیل شهرسازی غربی وارداتی با استفاده از عناصر شهرسازی 	<ul style="list-style-type: none"> - تغییر نگرش و تلاش در جهت بازگشت به تفکر اصیل طراحی معماری و شهرسازی؛ - سعی در بهبود، تقلیل و ترکیب صحیح نمود، مظاهر و تزیینات موجود از معماری غربی با معماری اصیل ایرانی - اهمیت دوباره به ایجاد حریم با مفاهیم خلاقانه و جدید؛ حریم در عین برون‌گرایی - بهره‌گیری از مفاهیم اصلی معماری ایرانی؛ ایجاد مجدد مفاهیم شکوهمندی، سلسله‌مراتب و تزیینات ارزشمند و خلاقانه - وجود تناسب، تزیینات و عناصر غربی و ایرانی به صورت هم‌زمان
		شهرسازی و هویت شهری	تقلید منفعلانه از معماری غربی	<ul style="list-style-type: none"> - تغییر در هویت و شخصیت معماری برون‌گرا؛ ورود عناصر و مفاهیم ایرانی به صورت پرنگ‌تر - تغییر مؤلفه‌های موجود در معماری گذار مانند ورودی و ایوان شهری با ایجاد حریم بیشتر - بازگشت دوباره مفهوم سردر متناسب با معماری دوره قاجار و اواخر آن در عین مینی‌مال بودن؛ ایجاد حریم و تفکیک سردر از گذر، درب ورودی مرتفع و شاخص و دارای سلسله‌مراتب و تزیینات. - تغییر مفاهیم طراحی و سعی در ایجاد شکوه معماری ساسانی و هخامنشی؛ تقسیم‌بندی افقی، هندسه، رنگ و تناسب. - اهمیت مجدد مفاهیم حریم و سلسله‌مراتب به شکل مدرن و متفاوت از معماری پیشین. - ترکیب توأمان و خلاقانه معماری غربی و ایرانی 	<ul style="list-style-type: none"> - معماری ایرانی بدون استفاده از الگوهای مسکونی؛ درون‌گر - نمای شهری؛ تنها شامل سردر ورودی
		معماری خانه‌های مسکونی و نمای شهری آن	تقلید منفعلانه از معماری غربی	<ul style="list-style-type: none"> - نمای مسکونی؛ برون‌گرا - شروع ایجاد نمای شهری 	<ul style="list-style-type: none"> - نمای مسکونی؛ برون‌گرا - نمای شهری طراحی شده و دارای تعامل با فضای شهری آن

مدیریت شهری

فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۶۲، بهار ۱۴۰۰
Urban management
No.62 Spring 2021

۳۲

گذار یا انتقال

پهلوی اول

۶- نتیجه گیری

واکوی و تحلیل این پژوهش در زمینه بررسی سیر ارتباط میان شاخصه «سیاست» با «شهرسازی و هویت شهری» و «عنصر نمای شهری معماری مسکونی» صورت پذیرفته است. بر اساس موارد ارائه شده، دگرگونی های صورت گرفته در «زمینه شهرسازی و هویت شهری» ارتباط مستقیم با تصمیم حاکمان وقت داشته است؛ بدین صورت که به خواست حاکمیت وقت برای ایجاد پایتخت تقلیدی نوین مطابق با شهرهای فرنگی، تقلیدی منفعلانه در زمینه الگوها و عناصر شهری صورت پذیرفته و به واسطه آن سبک معماری خیابانی پدید آمد. این تغییرات در دوره انتقال یا گذار تکمیل شد. اما با ورود به دوره پهلوی اول، طبق خواست حکومت، سعی در تعدیل الگوی وارداتی شهرسازی بازمانده قاجار و ترکیب آن با الگوهای شهرسازی ایرانی شد. بنابراین تغییرات صورت گرفته در شهرسازی ایران در دوره های ذکر شده، ارتباط مستقیم با سیاست و خواست حاکمیت وقت داشته است. میدان توپخانه به عنوان نمونه موردی بررسی شده در زمینه شهرسازی، نشان دهنده سیر تحول تغییران بیان شده است.

در ادامه به بررسی های ارائه شده نشان از وجود ارتباط میان شاخصه سیاست و «نمای شهری معماری مسکونی» داشته است. در دوره اواخر قاجار، رویکرد معماری مانند دوره های پیشین درون گرا بود با این وجود تزیینات اضافه شده به سردر خانه هایی مانند خانه ایرج گواه شروع تغییر نمای خارجی به واسطه تغییر عناصر شهرسازی مانند خیابان و کوچه است. تزییناتی همچون جفت ستون سردر ورودی که با توجه به نوع ستون و پایه ستون آن، برگرفته از معماری غربی است. در این دوره سردر هنوز دارای سلسله مراتب و حریم است. پس از آن در دوره گذار به یکباره شاهد به وجود آمدن خانه های برون گرا به همراه عناصر چون ایوان شهری بوده که از نمونه های آن می توان به خانه افراسیابی اشاره کرد. خواست حکومت برای ارائه تهران نوین و تصمیمات سیاسی گرفته شده در این دوره به بار نشست و علاوه بر شهرسازی، معماری ایران نیز چهره تقلید شده از معماری غربی بروز داد. به ارتباط بهتر در سیر ارتباط ذکر شده ابتدا شهرسازی به عنوان ظرف و پس از آن معماری به عنوان مضمون با تصمیمات حکومت همراه شد. در ادامه تصمیم پهلوی اول در قالب باز زنده سازی مفاهیم و الگوهای ایرانی در معماری نیز نمود یافته و مواردی چون تغییر شکل ایوان، حریم و سلسله مراتب در قالبی نو بازیابی شد. بنابراین در تمامی دوره ها، وجود شاخصه سیاست به عنوان عامل مهم و تأثیرگذار ابتدا بر شهرسازی و سپس بر معماری و عنصر نمای شهری، قابل طرح بوده و تأثیر ویژه ای در تغییر شکل معماری مسکونی از درون گرای ایرانی به برون گرای غربی داشته است.

منابع

۱. ابراهیمی، سمیه و اسامی، سید غلامرضا (۱۳۸۹) «معماری و شهرسازی ایران در دوره گذار» هویت شهر، سال ۴ (۶)، ۳-۱۴.
۲. اسکارچیا، جان روبرتو (۱۳۷۹) «هنر و معمار ایران» ترجمه هایده مشایخ، چاپ اول، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۳. اعتصام، ایرج (۱۳۷۴) «بررسی معماری و شهرسازی معاصر ایران با اروپا» مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ارگ بم، تهران، سازمان میراث فرهنگی.
۴. آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۷) «ایران بین دو انقلاب» ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران، نشر نی.
۵. آقایی سربریزه، مجتبی و شوشتری، سید محمدجواد و بزرگی نژاد (۱۳۹۳) «عکس هایی از تهران قدیم و نگاه تطبیقی به تهران قدیم و امروز» چاپ دوم، تهران، سازمان زیباسازی شهر تهران.
۶. بارور، سیروس (۱۳۸۳) «معماری در دوره دوم پهلوی» معماری و فرهنگ، شماره ۱۸-۱۹: ۳۷-۴۱.
۷. بارور، سیروس (۱۳۸۸) «نگاهی به پیدایی معماری نو در ایران» تهران، نشر فضا.
۸. بانی مسعود، امیر (۱۳۸۸) «معماری معاصر ایران (در تکاپوی بین سنت و مدرنیته)» تهران، هنر معماری قرن.
۹. بانی مسعود، امیر (۱۳۸۹) «معماری غرب ریشه ها و مفاهیم» تهران، نشر هنر معماری قرن.
۱۰. پاکدامن، بهروز (۱۳۷۳) «نگاهی کوتاه به گرایش های معماری مدرن در تهران» کتاب تهران، جلد سوم، تهران، انتشارات روشنگران.
۱۱. پاکزاد، جهان شاه (۱۳۷۵) «هویت و این همانی با فضا» صفه، دوره ۶ (۲۲-۲۱)، ۴۷-۵۸.
۱۲. پوپ، آرتور ایهام (۱۳۶۶) «بررسی هنر ایران» ترجمه مجموعه نویسندگان نجف دریابندی، تهران، علمی و فرهنگی.
۱۳. حبیبی، محسن (۱۳۷۵) «از شار تا شهر: تحلیل تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن: تفکر و تأثیر» تهران، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۴. حبیبی، سید محسن و هورکاد، برنارد و میرزائی، محمد (۱۳۸۴) «اطلس کلان شهر تهران» تهران، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری.
۱۵. حبیبی، محسن و اهری، زهرا (۱۳۸۷) «لاله زار عرصه تفرج از باغ تا خیابان (شکل گیری خیابان به شکل اروپایی در دوره ناصرالدین شاه)» هنرهای زیبا (۳۴)، ۵-۱۵.
۱۶. حبیبی، محسن و خادمداده، محمدحسن (۱۳۹۲) «طبقه بندی تاریخ معماری و شهرسازی در ایران تدوین عناوین، معانی و مفاهیم» مجله معماری و شهرسازی آرمان شهر، دوره ۷ (۱۳)، ۱۳-۲۲.
۱۷. خسروی، محمدباقر و افشار اصل، مهدی (۱۳۷۷) «معماری ایران در دوره قاجار، فصل نامه هنر» مرکز مطالعات و تحقیقات هنری (۳۶)، ۱۲۰-۱۳۸.
۱۸. --- (۱۳۱۶) «دانش نامه ایران و اسلام» جلد اول، تهران، نگاه ترجمه و نشر کتاب.
۱۹. دهخدا، علی اکبر (۱۳۶۸)، لغت نامه فارسی دهخدا (جلد ۱ و ۲)، تهران، دانشگاه تهران.
۲۰. ذکاوت، کامران (۱۳۸۹)، «معماری خیابانی و هویت سیمای شهری در ایران» ماهنامه فنی- تخصصی دانش نما،
۲۱. ویژه نامه سیما و منظر شهری (۱۷۹-، ۱۸۰)، ۱۲۸-۱۴۰.
۲۲. رجیبی، پرویز (۱۳۵۵) «معماری ایران در عصر پهلوی» تهران، انتشارات دانشگاه ملی ایران.
۲۳. صارمی، علی اکبر (۱۳۷۶) «ارزش های پایدار در معماری ایران» تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور

۲۴. سجادی، فریبرز و رستمی، محسن و رستمی، ثریا (۱۳۹۳) «ریشه‌های تاریخی چالش سنت و تجدد در معماری معاصر قاجاریه (۱۷۸۵-۱۹۲۵ میلادی) نقش جهان- مطالعات نظری و فناوری‌های نوین معماری و شهرسازی، دوره ۴ (۲)، ۷۶-۸۵»
۲۵. سلطان‌زاده، حسین (۱۳۷۲) «فضاهای شهری در بافت‌های تاریخی ایران» تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۶. سلطان‌زاده، حسین (۱۳۷۳) «نمایشی از ساختمان‌های تهران» تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۷. سلیمی، فرشاد (۱۳۹۰) «ساختار قدرت سیاسی در عصر پهلوی اول» دکتری، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه ادبیات و علوم انسانی گروه تاریخ.
۲۸. عدل، شهریار و اورکارد، برنار (۱۳۷۵) «تهران پایتخت دوپست‌ساله» ترجمه فاطمه وثوقی‌خزایی، احمد سیدی، ابوالحسن سروقد مقدم، تهران، انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران.
۲۹. صرمی، علی‌اکبر (۱۳۷۹) «ارزش‌های پایدار در معماری ایران» تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور.
۳۰. فلامکی، محمد منصور (۱۳۹۱) «اصل‌ها و خوانش معماری ایرانی» تهران، فضا.
۳۱. قبادیان، وحید (۱۳۸۳) «معماری نوگرایی ایرانی» معماری و فرهنگ، شماره ۱۸-۱۹، ۴۲-۴۶.
۳۲. قبادیان، وحید (۱۳۸۳) «معماری در دارالخلافة ناصری» چاپ سوم، تهران، موسسه پشتون.
۳۳. کسروی، احمد (۱۳۹۰) «تاریخ مشروطه ایران» تهران، انتشارات نگاه.
۳۴. کیانی، محمد یوسف (۱۳۷۹) «معماری ایران: دوره اسلام» چاپ اول تهران، سمت.
۳۵. کیانی، مصطفی (۱۳۸۳) «معماری دوره پهلوی اول- دگرگونی اندیشه‌ها، پیدایش و شکل‌گیری معماری بیست‌ساله معاصر ایران ۱۲۹۹-۱۳۲۰» تهران: موسسه فرهنگی پژوهشی چاپ و نشر نظر.
۳۶. گلکار، کوروش (۱۳۸۹) «بازنگری در سیمای شهر» ماهنامه فنی- تخصصی دانش نما، ویژه‌نامه سیما و منظر شهری (۱۷۹-۱۸۰)، ۴۰-۴۸.
۳۷. گروت، لیندا و دیوید وانگ (۱۳۹۶) «روش‌های تحقیق در معماری» ترجمه علیرضا عینی‌فر، تهران، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۳۸. مختاری طالقانی، اسکندر (۱۳۹۰) «میراث معماری مدرن ایران» تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۳۹. مدنی پور، علی (۱۳۸۱) «تهران، ظهور یک کلان‌شهر» ترجمه حمید زراوند، تهران، انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
۴۰. معتمدی، محسن (۱۳۸۱) «جغرافیای تاریخی تهران» تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
۴۱. مهدوی نژاد، محمدجواد (۱۳۸۱) «هنر اسلامی در چالش مفاهیم معاصر و افق‌های جدید» هنرهای زیبا، دوره ۱۲(۱۲)، ۲۳-۳۲.
۴۲. میر مقتدایی، مهتا و طالبی، ژاله (۱۳۸۵) «هویت کالبدی شهر، مطالعه موردی شهر تهران» تهران، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.
۴۳. میرمیران، هادی و ایرج اعتصام (۱۳۸۸) «معماری معاصر ایران: ۷۵ سال تجربه بناهای عمومی ۱۳۰۰ تا ۱۳۷۵ هجری شمسی» با همکاری حمید میرمیران. [زیر نظر] وزارت مسکن و شهرسازی معاونت شهرسازی و معماری. دفتر معماری و طراحی شهری. سازمان مجری ساختمان‌ها و تأسیسات دولتی و عمومی. با همکاری مهندسین مشاور نقش جهان - پارس. تهران، شرکت طرح و نشر پیام سیما.
۴۴. نبوی رضوی، سید مقداد (۱۳۹۳) «دربار شاهی و قتل ناصرالدین‌شاه، در تاریخ مکتوم» تهران، پردیس دانشگاهی.
۴۵. نجفی، موسی و فقیه حنایی، موسی (۱۳۸۱) «تاریخ تحولات سیاسی ایران» تهران، موسسه مطالعات تاریخ معماری ایران.
۴۶. نصیری انصاری، محمود (۱۳۵۰) «سیری در معماری ایران» تهران، هنر سرای عالی تهران.
۴۷. نیستانی، جواد و رمضان جماعت، مینا (۱۳۸۹) «جلوه‌های سنت و تجدد در فضاهای ورودی خانه‌های تهران دوره قاجار» نشریه هنرهای زیبا، دوره ۲ (۴۴)، ۶۵-۷۵.
۴۸. نیل فروشان، محمدرضا (۱۳۸۷) «معماری ایران از آغاز تا دوره قاجاریه» چاپ دوم، اصفهان، گنبد‌های فیروزه‌ای.
۴۹. ونگ، دیوید (۱۳۸۳) «تحقیق تاریخی- تفسیری در معماری» ترجمه مهرداد قیومی بید هندی، مجله صفا، شماره ۳۹، ۶۷-۱۰۱.
50. Ackerman, James S. (1962). A Theory of Style, The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol. 20, No. 3 spring, pp. 227-237.
51. Brush, Kathryn (1994). Problems of style: foundations for a History of Ornament (review), Art Bulletin, No 74.
52. Fisk.J. (2009). Shopping for pleasure: Mall, power and Resistance, in Juliet schor and Douglas b. Holt (Ed) The consumer society Reader. New York: New press.
53. Fredrich, Carl. J (1955). Style as the principle of Historical Interperitation, The Journal of Aesthetic and Art Criticism, Vol. 14, No. 2, Second Special Issue on Baroque Style in Various Arts (Dec, 1955).
54. Fletcher, Banister (1967). A History of Architecture on the Comparative Method, Charles Scribner's Sons Press.
55. Hindel, John R. (2000). Jacob Burckhardt and the Crisis of Modernity, McGill Queens University Press.

سایت‌های اینترنتی

1. <https://mag.safarestan.com/%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9%84%D8%A7%D8%AC%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D9%87%D8%B1%D8%A7%D9%86/>
2. <http://www.golestanpalace.ir/%D9%85%D9%88%D8%B2%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB8%C-%DA%A9%D8%A7%D8%AE/agentType/View/Property-ID15/>
3. <http://www.golestanpalace.ir/%D9%85%D9%88%D8%B2%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB8%C-%DA%A9%D8%A7%D8%AE/agentType/View/Property-ID21/>